

11.

13.
G E O G R A F I A
O G O L N A

czyli *4.7.1.35*
5.2.12.42
Krotkie opisanie Ziemi i Części
mieszkalnego Świata *12 82*
ks. nr. 1674 197
dla

Zaczynający się uczyć kraiowey młodzi

W Y D A N E

Biblioteki Szkolnej Opulskiej Nr 11
przez *Pravai*
10-11 J. M. *klasyczny*

WARSZAWA, Nakładem ZAWADZKIEGO i WECKINGO
UPRZYWILEJOWANYCH DRUKARZY i KSIĘGARZY
DWOBI KRÓLESTWA POLSKIEGO.

48195

cznie chce się przekonać o komple-
cie wojska i nowo wprowadzonym
do niego porządku. Ze ta podróż
co do Xięcia Bolesława dwóch ty-
godniową będzie, co się zaś jego
tyczce może dłuższą. Zapytany przy-
kim rządy zostaną w niebytności
Xięcia, odpowiedział: przy Królu bo-
go do nich niezacznie chce przy-
aweznać Xiąże, co twierdzi, że
mu do tego brak tylko nieco do-
nia i większego zaopatnienia w so-
w dni kilka wyjechał Xią-
sław na swoją obiadzkę. Tym
pozostali, z Królem w Cie-
dzie, zgromadzaliśmy się wie-
u młodey Królówcy, jak

walzić konia Wacława po Europey-
sku gładko osiodłanego i niemające-
go żużelny innej ozdoby jak fonta-
ze ze wstążek u grzywcy i ogona.
Z rzuciwszy z siebie stróy bogaty
skoczył na niego Wacław w katan-
kę na kształt Hiszpańskię i w opie-
te przywdziany pantaloncy, przepa-
sany szarfą białą ze złotem, mając
głowę nakrytą czarną toką białym
piórem przyozdobioną. Uderzył wszy-
stkich kształt piękney jego figury,
mianowicie gdy godny uczuć Astle-
ia, stanąwszy na koniu obiegł plac,
strzelając z łuku i nie cchybiając przed-
miotów do których godził. Drugą
on kursę odprawił stojąc na jedney
nodze, i strzelając z pistoletu do ro-
14.

~~ЗАДА
ШКАФ
НОЛКА~~ *15*
№ 4694

156142

D-254/84

P R Z E D M O W A

Że ludzie są mieszkańcami ziemi, znać ją przeto ile byź może powinni. Nauka *Geografii*, w całej rozciągłości wyraz tego, jest wprawdzie obszerna, połączona jest bowiem z wiadomościami historycznymi, fizycznymi, politycznymi statystycznymi, matematycznymi, i nawet astronomicznymi, lecz nauki takowéy niektórym osobom potrzebny, z czasem się tylko z okolicznościami nabywa. Znaiomość zaś położenia, granic i części kraju swego, i krajów pogranicznych, wyobra-

żenie i znajomość choć ogólna państw Europy i innych części świata, ile jest łatwą, tyle być może, i być powinna udziałem każdego prawie obywatela i stanu. Wiadomości téy, tak potrzebny, tak przyjemny, nabywać mogą ludzie, od dzieciństwa zaraz, samą nawet zabawką, skoro rodzice lub przełożeni, ogółowę, zrazu, i to nawiasem, dzieciom czynić będą wyobrażenia ziemi i krajow. Oswoieni z takowemi, mając utkwione w pamięci główniejsze świata mieszkalnego zarysy, z łatwością potym, bądź w domu, bądź w Szkołach publicznych, nabywać będą mogli obszernejszych Geograficznych wiadomości,

Dla ułatwienia i Rodzicom, i poczynającym się uczyć dzieciom, nauki Geografii, ośmielam się podać ten krótki, ogólny opis Ziemi, iako dziełko przygotowane, zachęcony tak własnym o pożytku jego doświadczeniem, iako i przyjaciół ządaniem, aby mały ten owoc pracy, dla własnego dziecka iżony, i współbraciom moim mógł być pożytecznym.

OPISANIE ZIEMI

WSTĘP

Ziemia jest okrągława ponieważ można ją na około obiechać, a przybliżając się do iakiego Miasta spostrzegamy nayprzód naywyższe części różnych gmachów, iako to: wieże, kominy, dachy, nakoniec widzimy domy całe. Nie jest ona zupełnie okrągła i gładka, bo na niéy znajdują się rozmaite nierówności, góry, doliny, wklęśłości, te iednak niepsują iéy kulistości, tak iak wyrostki lub zmarszczki na jabłku albo cytrynie, niepsują iéy okrągłości.

Ziemia nie stoi w miejscu ale ma swój obrot iak wszystkie ciała niebieskie. Obrotu tego skutkiem jest dzień i noc które po sobie odwiecznie następują. Również z do świadczenia okazało się iż Ziemia dla swego obrotu jest wypukley-

sza w środku, niż w punktach około których obrot swój odprawia. Punkta te są nazwane *Biegunami* BIEGUNY (a):

Gdy ciała iakie okrągłe np. jabłko przerznie się albo przetnie w jakim miejscu, przecięcie takie będzie okrągłe, i nazywa się *kolem*. Przecięcia te można uczynić w różnych miejscach, będą zatem koła większe albo mniejsze. Koła tem większe będą im przecięcia z których owe koła się robią będą bliższe środka tegoż ciała.

Gdy koło jakie przetniemy znowu na dwie równe części, znak czyli, linia oznaczająca to przecięcie nazywa się *średnicą*.

(a) W niedostatku Globusa którego mieć nie zawsze jest sposobność. Łatwo dzieciom wystawić można Ziemię, Bieguny, Obrot ięy, wzięwszy Cytrynę lub Jabłko we dwa palce tak, aby te na znakach gdzie ogonek i górny fruktu koniec bywa, oprzeć, lub też w piłkę dwie spilki jedną w górze drugą na spodzie na przeciw siebie wsadzić i ią wedwa palce w miejscach gdzie główki od spilek obić, na ten czas obracanie fruktu lub piłki, okaże obrot Ziemi, a punkta czyli główki na których się obraca, oznaczają Bieguny.

Ponieważ ziemia uważana jest iako okrągła, przeto z iey przecięć w umyśle wyobrażonych, robią się koła, które tem większemi będą, im bardziej się zbliżą do środka ziemi, największem to które przechodzić będzie przez sam środek; zatem gdy takie koło największe, przez środek ziemi idące, przetnie się na dwie równe części, taka linia czyli średnica, względnie ziemi, skoro przechodzi przez Bieguny, czyli punkta, na których ziemia zawieszona, obrot swój odprawia, nazywa się *Osią*.

Biegunow wspomnianych jest dwa pierwszy nazywa się Biegunem Połnocnym (*Polus arcticus*) drugi iemu przeciwny nazywa się Biegunem południowym (*polus antarcticus*): Koło przechodzące przez te Bieguny nazywa się *POŁUDNIKIEM* (*Meridianus*): dla tego, iż gdy Ziemia, lub iak poşpolicie się mowi słońce nad tem koletem stanie, kraie pod nim leżące mają południe o iednym czasie (b): a że

---

(b) Na piłce, w której Bieguny są główkami od spilek oznaczone, nitką białą

przez te dwa bieguny wiele podobnych kół przechodzić może, przeto południków iest liczba nieograniczona, gdyż ile krajów i miejsc na Ziemi, tylo południków prowadzić można.

Ponieważ Ziemia nie stoi, ale ma swój obrot, ten obrot odbywa około swęj osi, a odbywa go wciągu 24 godzin i nazywa się obrotem dziennym, gdyż od niego dzień i noc zależą. Miejsce czyli strona w której słońce zaczyna się pokazywać, nazywa się *Wschodem* przeciwnie gdzie przestaje świecić *Zachodem*. Czas posredni między wschodem i zachodem słońca i strona w której naywyżey się pokazuje *Południem* a przociwległa *Północą*. Miejsca te, czyli *Wschod* (*Oriens*,

---

koło takie obwieść, któreby przez oba bieguny przechodziło, i na tych główkach umocowane było, to będzie oznaczać Południk. Można albo więcéy podobnych kół, opasać, albo oznaczywszy na piłce czym rozmaite miejsca, obracać ją tak, aby te pod ten południk podchodziły, dla pokazania Obrotu dziennego Ziemi, i ztąd *Wschodu* *Południa* i *Zachodu* słońca.

Ost, Est): *POŁUDNIE* (*Meridies; Mittag, Süd, Midi*): *ZACHÓD* (*Occidens, West, Oucst*): *PÓLNOC* (*Septemtrio, Nord, Norden*): nazywają się ieszcze punktami głównemi czyli kardynałnemi.

Od obrotu dziennego Ziemi pochodzi switanie, poranek, *Wschód* słońca, *Rano*, południe, popołudnie, wieczór, *Zachód* słońca, *Mrok* i *noc* (c).

Jak koło na kuli ziemskiej poprowadzone od północy ku południowi, przechodzące, przez oba Bieguny, zowie się *Południkiem* (*Meridianem*): i iest kołem naywiększem, tak podobnież koło poprowadzone na kuli ziemskiej od *Wschodu* do *Zachodu* i przechodzące przez srodek ziemi, a równo z obu stron odległe od obu Biegunów nazywa się *Równikiem* (E-

---

6
(c) Postawiwszy świecę palącą się, trzymając ją wprost dyrekcyi naprzeciw oka, połowa ta piłki o świeconej, iest dniem dla Ziemi, a druga połowa ciemna iest nocą. Obracając piłkę w palcach na biegunach tak aby dyrekcyja *Południka* się zmieniała, miejsca rozmaicie, bądź piłka-

quator): i jest kołem największem (d): RÓWNIK jest tylko jeden, i ten dzieli ziemię na dwie równe części, północną i południową, i wszystkie koła idące przez Bieguny, czyli południki dzieli na dwie równe części; — przecięcie zaś kuli Ziemi przez Południk dzieli ją na część Wschodnią i Zachodnią.

Koła nąkreślone na Ziemi równo odległe od Równika nazywają się *Równoleżnikami*, i te co raz się zmniejszają co do swęj wielkości, im bardziey się od niego oddalają, a im bardziey się zbliżają ku biegunom (e).

mi bądź czym kolwiek na piłce oznaczone, zbliżaniem się do światła i oddalaniem, okazywać będą ten podział dnia na Swit, Poranek, Wschód, Południe, Zachód, mrok i Noc.

- (d) Piłkę oznaczoną południkiem przewiązać w poprzek nitką, tak aby ta na dwie ją równe dzieliła połowy linia ta czyli koło, oznaczy Równik.
- (e) Podobne równoleżniki mogą być również powyższym sposobem nitkami na piłce okazane.

Koła wspomniane tak większe jako i mniejsze dzielą się na 360 części równych czyli *stopni*, a każdy stopień na 60. *Minut*, znowu każda Minuta na 60 *Sekond*; — na każdy stopień rachują mil niemieckich 15 albo francuzkich 25 a Polskich 20.

Między Równoleżnikami są najsławniejsze: Ze strony północnej *Zwrotnik Raka* (Tropicus cancri): Ze strony Południowej *Zwrotnik Koziorożca* (Tropicus Capricorni): Tudzież Równoleżniki bliższe Biegunów, z których północny; *Kołem Bieguna Północnego* (Circulus Arcticus): Południowy *kołem Bieguna Południowego* (Circulus Antarcticus): nazywa się (f):

Równoleżniki wspomniane na kuli ziemskiej poprowadzone, służą do ozna-

- (f) Główne te równoleżniki można oznaczyć na piłce nitkami, na przykład, koła Biegunów o $\frac{1}{2}$ cala od Biegunów, a Zwrotniki w środku między temi kołami Biegunów małemi, a Równikiem. Te główne koła, jako to: Południk, Równik, Zwrotnik i koła Biegunów, powinny być grubszymi nitkami oznaczone.

czenia krajów, które doznają rozmaitej odmiany powietrza, wypływający z niejednakowey wielkości ciepła i zimna. I tak, kraje leżące między Równikiem a Zwrotnikiem Raka ziedney, Zwrotnikiem zaś Koziorożca z drugiey strony, czyli, kraje pod Równikiem między dwoma Zwrotnikami, doznają wielkiego upału: Kraje będące między Zwrotnikiem Raka i kołem Bieguna Połnocnego, iako też między Zwrotnikiem Koziorożca a kołem Bieguna Południowego doznają daleko mniejszego upału, bo tak ciepło iak zimno w nich iest umiarkowane. Kraje nakoniec leżące między kołami Biegunów północnego i południowego a samemi Biegunami, podlegają naywiększemu zimnu.

Dla rozróżnienia zatem niejednakiey wielkości ciepła i zimna, podzielono ziemię na STREFY czyli *Pasy*; tych iest pięć, ieden *gorący* między Zwrotnikami pod Równikiem, dwa *umiarkowane* między Zwrotnikami i kołami Biegunowemi, dwa *lodowate* między temiż kołami a samemi Biegunami.

Nadto ciągle, i długie doświadczenie przekonało, iż mieszkańcy krajów leżących pod Równikiem mają zawsze dzień rowny Nocy, to iest 12 godzin dnia i 12 godzin Nocy; w kraiach zaś dalszych a leżących po obudwu stronach Równika, dzień bywa to dłuższy to krotszy. Z tego powodu podzielono ziemię na Strefy mniejsze czyli *klimata*; a że ten podział zawisł od liczby godzin dnia, przeto nazwano wspomniane Strefy *dniowe* lub *godzinne*. Pierwsza Strefa tam się kończy, gdzie dzień ieden w roku iest naydłuższy, godzin dwanaście i pół. Druga kończy się w tych kraiach w których dzień ieden w roku bywa naydłuższy godzin 13. Trzecia kończy się tam gdzie dzień ieden w roku iest naydłuższy, godzin 15 i pół i t. d. Strefy te rozciągają się na półkuli północney, od Równika aż do koła Bieguna północnego, na półkuli południowey od Równika aż do koła Bieguna południowego. Ztąd w kraiach leżących pod kołami Biegunów przypada ostatnia Strefa, w nich albowiem dzień ieden w roku trwa przez godzin 24. Wspo-

mnionych godzinnych Stref, po każdéj stronie półkuli iest 24 a zatem wszystkich godzinnych 48:

Od kół biegunowych, Strefy uważają się nie dniowe, ale *miesięczne*, a to dla tego, że w krajach leżących za temi kołami dzień trwa przez Miesiąc ieden, dwa, trzy, i t. d.

Z tego powodu przedział zawarty między kołami biegunowemi, a Biegunami z obudwu stron, dzieli się na *sześć Stref miesięcznych*. Pierwsza kończyć się będzie tam gdzie słońce widzieć się daie przez miesiąc ieden, druga gdzie słońce nie zachodzi przez miesiący dwa, trzecia gdzie słońce nie zachodzi przez miesiący trzy, i t. d. ostatnia szosta gdzie słońce nie zachodzi przez miesiący sześć. Ponieważ takich Stref miesięcznych na każdéj stronie półkuli ziemskiéj iest sześć, więc wszystkich miesięcznych będzie dwanaście.

Uważając Wschód i Zachód Słońca, spostrzegamy że przy wschodzie, słońce z pod iakowéj płaszczyzny wychodzi, przy

przy zachodzie pod iakowás płaszczyznę się kryje: ta więc część Nieba na której widzimy słońce wschodzące, unoszące się nad nami, i zachodzące, zowie się *Widno-krąg* (Horizon): Ten uważa się dwoiako, raz gdy dzieli ziemię na dwie równe części zupełnie, to iest wyższą i niższą tak iak Równik, i w tenczas zowie się *Horyzontem Jeometrycznym* czyli umysłowym; drugi raz gdy tak daleko się tylko rozciąga, iak okiem doyrzec można i na ten czas, zowie się *Horyzontem widocznym* albo *fizycznym*.

O Z I E M I.

Powierzchnia kuli ziemskiéj składa się z Wody i łądu. Zbiór obszerny Wody słonéj i gorzkawéj, która większą Część powierzchni ziemi oblewa nazywa się *Oceanem* albo *Morzem*. Wody przypierające do iakich krajów mają różne nazwiska, które im są nadane z przyczyny ich położenia, albo z iakich innych okoliczności. Tak, część morza wpływająca między ziemię, nazywa się *Odnogą* lub

Golfem. Morza wązkie płynące między dwiema Ziemiąmi i łączące dwa wielkie Morza, ma nazwisko *Przesmyku*, *Cieśni-ny*. Część Morza wchodząca do ziemi gdzie Okręty stawiają już dla odpoczynku, już dla uniknienia niebezpieczeństwa któremu podlegać mogą w czasie wiatrów i burzy, już nakoniec dla opatrzenia się w potrzebne rzeczy, zowie się *Portem*.

Woda stojąca i otoczona ze wszystkich stron Ziemią nazywa się *Jeziorem*. Woda z Ziemi wypływająca nazywa się *śłodką wodą*, a miejsce w którym zaczyna płynąć *Zródłem*. Gdy zródło jest obfite, że woda płynie przez znaczną Część ziemi, robi się z niego *Strumyk*; z połączonych strumieni formuje się *Rzeczka* a gdy takich rzeczek złączy się więcej i razem płyną do Morza robi się z nich *Rzeka*.

Wielka rozciągłość kraju nazywa się *Lądem*. Rozległość pewna Ziemi otoczona na około i zewsząd wodą, nazywa się *Wyspą* Część Ziemi ze trzech stron Wodą oblana, a jedną stroną z lądem połączona, ma nazwisko *Półwyspy*. Ziemia wązka między Morzami łącząca dwie

Ziemi obszerniejsze, nazywa się *Między morze* (*Isthmes*): Znaczny kawał Ziemi wchodzący w Morze zowie się *Promontorium* *Przylądek*, na którym zwykle jest kawał Ziemi wznoszący się nad powierzchnią Morza na kształt góry zwany *Kap* czyli *Przedgórze* Morze na którym się wiele Wysp znajduje, nazywa się *Archipelag*.

PODZIAŁ ZIEMI

Dawni Jeografowie dzielili w ówczas znaiomy ląd cały na trzy części, to jest: *Europę* *Azyą* i *Afrykę*. Te trzy części składały ieden *Ląd* nazwany teraz *lądem dwunym*. Odkrycie uczynione w r. 1492 i lat następnych przez Krzysztofa Kolumba, i przez Vespucego Americo, przyczyniło część czwartą świata mieszkalnego na drugiej stronie kuli Ziemskiej, czyli pod nami leżącą, zwaną *Ameryka*. — Nakoniec podróże Kooka (*Cooke*): obieżdżającego cały glob Ziemski, pomnożyły Ląd ziemski piątą częścią świata zwaną dziś *Australią*. Część ta przed r. 1770

znana już była Holendrom pod nazwiskiem Nowej Holandyi, Karpentarii, a wielka liczba Wysp część te świata składających, a rozrzuconych po morzu czyli Oceanie spokojnym, objęta jest pod nazwiskiem *Polinezyi*. Ztąd dzisiejsi Geografowie pięć części świata nazywają jako to: Europę, Azję, Afrykę, Amerykę, i Australiä razem z Polinezyä (g). (h).

Morza oblewające te pięć części świata mają następujące nazwiska:

- 1mo. *Ocean Północny* czyli *Morze Lodowate* oblewający kraje leżące ku Biegunowi Północnemu.
- 2do. *Ocean Atlantyczny* czyli *Zachodni*, między Europä, Afrykă i Amerykă.
- 3tio. *Ocean Spokojny* czyli *Wschodni*, między Azjă i Amerykă.

(g) Tu potrzebna jest Mappa powszechna Ziemi *Mappa mundi* wystawiająca dwie półkule, starego i Nowego świata przez Południk przecięte, i dwie półkole Północnego i Południowego Bieguna, przez Równik przecięte.

(h) Australia i Polinezya razem wzięta nazywana jest przez dzisiejszych Geografów Oceanią. —

- 4to. *Ocean Indyjski*, między Afrykă i Azjă.
- 5to. *Ocean Południowy*, który przy Biegunie południowym jest zlodowaciały, i który się łączy z Oceanem Indyjskim.

O KARTACH GEOGRAFICZNYCH czyli MAPPACH.

Wyobrażenie Ziemi, Morza, Rzek, Kraiów, położenia ich względem drugich, na papierze zrobione, zowie się *Kartą Geograficzną* czyli *Mappą*. Taka jeżeli wystawia całą ziemię, zowie się *Powszechną*, jeżeli część ię, *Ogólną*, i nosi imię téj części iaką wystawia, jeżeli tylko kray iaki, *Szczególną*.

Dokładność każdej Mappy na tém zależy, aby kraje były w przyzwoitym miejscu wyrażone. Na Mappach oznaczają się cztery punkta Kardynalne, to jest: u góry *Południe*, u dołu *Północ*, po prawej ręce *Wschód*, a po lewój *Zachód*. Linie od góry do dołu, czyli od północy ku południowi idące, oznaczają *południ-*

ki, a pociągnięte od wschodu na zachód równoleżniki. — Na brzegach zaś samych linie te podzielone są na *Stopnie*. Ztąd na liniach bocznych od południa ku północy, rachnie się *Szerokość geograficzna*, a na liniach zaś poprzecznych dolnéy i górnéy, od zachodu na wschód, uważa się *Długość geograficzna* kraju iakiego.

I.

O EUROPIE W OGOLNOŚCI.

Europa graniczy na *Północ* z Morzem północném i lodowatém. — Na *Wschód* z Azją od której oddzielona jest górą Ural, rzekami Ussa, Don, Wołga ku północy, a Morzem Czarném ku południowi. Na *Południe* z Afryką, od której odgraniczona jest Morzem Szródziemnym. — Na *Zachód* z Oceanem Atlantyckim.

Europa dzieli się na różne Kraie i Państwa, z których iedne są Cesarstwem, inne Królestwem, inne Państwem lub Xięstwem udzielném albo téż Rzeczą-Pospolita. — Z tych leżą:

NA POŁUDNIU.

imo. KRÓLESTWO PORTUGALSKIE, w którym Miasto Stółeczne *Lisbona*, rzeki znacznieysze *Mincho* i *Duero*, Kray ten graniczy z iedną Hiszpanią, a na około morzem oblany.

2do. KRÓLESTWO HISZPAŃSKIE, gdzie Miasto Stoleczne *Madryt*, rzeki *Tagus*, *Eber*, *Gwadalkwiwir*, kray ten graniczy z iednéy strony z Francją, z drugiéy Portugalią, a z dwóch stron morzem oblany.

3tio. WŁOCHY w którym znajdują się:

- a). KRÓLESTWO LOMBARDO-WENECKIE należące do Cesarza Austryackiego, gdzie Miasto Stoleczne *Mediolan*, rzeki *Po* czyli *Padus*.
- b). KRÓLESTWO SARDYŃSKIE z Wyspą Sardynią i Korsyką, gdzie Miasto Stoleczne *Turin*.
- c). PANSTWO KOŚCIELNE, należące do Papieża, gdzie Miasto Stoleczne *Rzym* nad rzeką *Tybrem*.
- d). KRÓLESTWO NEAPOLITANSKIE z Wyspą czyli królestwem *Sycylii*, gdzie Miasto Stoleczne *Neapol* nad Morzem, przy nim jest Góra *Vezuwiusz* ogień buchająca, a na Sycylii jest podobnym Vulkanem Góra *Etna*.
- e). WIELKIE XIĘZTWO TOSKANII, gdzie Miasto Stoleczne *Florencya*.
- f). XIĘZTWA ODDZIELNE *Parmy*, *Modeny* i *Lukki*.

g). RZECZ-POSPOLITA S. Marina.

Włochy graniczą ze strony północnéy z Francją, Szwajcaryą i Niemcami, a z trzech stron morzem oblany.

4to. TURCYA EUROPEYSKA, gdzie Miasto Stoleczne *Konstantynopol* czyli *Stambuł*, kray ten graniczy od strony północnéy z Rosyją, Gallicją i Węgrami, a z trzech stron iest morzem oblany, Panujący iest Cesarz czyli Sultan.

NA WSCHODZIE.

5to. ROSSYA, gdzie Miasto Stoleczne *Petersburg*, a drugie *Moskwa*, rzeki: *Wolga*, *Don*, *Newa*, *Dźwina*, *Dniepr* i *Dniestr*, kray ten rozległy graniczy od strony zachodu z Turcyją, Gallicją i Polską, i ciągnie się aż daleko ku północy, gdzie przytyka do granic Szweceyi. — Od strony wschodniéy ma Azją, a od północy i południa Morzami oblany. — Panujący zowie się Cesarz, Car, Imperator.

NA PÓŁNOCY.

8to. KRÓLESTWO SZWECYI I NORWEGII, gdzie Miasto Stołeczne *Sztokolm*, rzeka *Tornea*, — kray ten naydaléy iest ku północnemu biegunowi posunięty w Europie, graniczy tylko na wschód z Rosyą, a z trzech stron iest morzem oblany.

9mo. KRÓLESTWO DANII, gdzie Miasto Stołeczne *Kopenhaga*, rzeka *Eider*. Kray ten na południe graniczy z Niemcami, a z trzech stron iest morzem oblany, do niego należy Wyspa *Islandya* bardzo ku północy posunięta, na której iest góra ognista *Helca*.

NA ZACHODZIE.

8vo. KRÓLESTWO WIELKIEJ BRYTANII, złożone z trzech oddzielnych krajów czyli królestw, iako to: Anglii, Szkocyi i Irlandyi. — W pierwszym Miasto Stołeczne *Londyn*, w drugim *Edynburg*, w trzecim *Dublin*. Rzeka nayznacznieysza w Anglii iest *Tamisa*.

Kray ten iak wyspa na okolo iest morzami oblany.

9no. KRÓLESTWO FRANCYI, gdzie Miasto Stołeczne *Paryż*, rzeki znaczniejsze *Sekwana*, *Ligiera*, *Rodan* i *Ren* który odgranicza Francją od Niemiec. Kray ten ma z iednéy strony Hiszpanią. z drugiéy Włochy, Szwaycaryą, Niemcy i Hollandyą, od północy zaś i południa iest morzem oblany.

10mo. KRÓLESTWO HOLLENDERSKIE, gdzie Miasto Stołeczne iest *Amszterdam*, rzeki *Ren* i *Mozella*. Kray ten graniczy z Francją i Niemcami, a od zachodu i północy iest morze.

W ŚRODKU EUROPY.

11mo. NIEMCY, zawierające w sobie:

- a). CESARSTWO AUSTRYACKIE, gdzie Miasto Stołeczne *Wiedeń*, rzeki *Dunay* i *Inn*.
- b). KRÓLESTWO CZESKIE, gdzie Miasto Stołeczne *Praga*, rzeka *Moldawa*, należy do Austryi.

- c). KRÓLESTWO PRUSKIE, wraz z Brandeburyą i innemi częściami Kraiów Niemieckich i Prus, gdzie Miasto Stołeczne *Berlin*, rzeki *Odra*, *Sprea* i *Wista*.
- d). KRÓLESTWO BAWARSKIE, gdzie Miasto Stołeczne *Munich*, rzeki: *Izera*, *Inn*, *Dunay*.
- e). KRÓLESTWO SASKIE, gdzie Miasto Stołeczne *Drezno*, rzeki *Elba* i *Elster*.
- f). KRÓLESTWO HANNOWERSKIE, gdzie Miasto Stoł: *Hannower*, rzeka *Wezer*.
- g). KRÓLESTWO WIRTEMBERGSKIE, gdzie Miasto Stołeczne *Stutgard*, rzeka *Nekra*.
- h). ELEKTORAT HESKI, Miasto Stołeczne *Cassel*.
- i). WIELKIE Xięztwo BADEN, Mia: Stoł: *Carlsruhe*.
- k). WIELKIE Xięztwo HESSEN-DARMSTADT, Mias: Stoł: *Darmstadt*.
- l). WIELKIE Xięztwo SAXE-WEIMAR, Mia: Stoł: *Weymar*.
- m). PAŃSTWA Xięząt różnych udzielnych, iako to: Saskich, Brunswickich, Nassau, Meklenburg, Oldenburg,

Anhalt, Szwarzburg, Hohenzoltern, i innych.

- n). WOLNE handlowe Miasta: *Lubeka*, *Frankfort*, *Bremen*, i *Hamburg*.

Niemcy graniczą na północ z Morzem i Danią, na wschód z Rosyą i Polską, na południe z Szwaycaryą i Włochami, a na zachód z Francją i Niderlandem.

12mo. SZWAYCARYA lub HELWECYA jest Rzecz-pospolita złożona z 22 Powiatów czyli Kantonów, gdzie Miasta główne są *Bern*, *Zurych* i *Lucern*, rzeki są: *Ren*, *Adda*, *Aar* i *Rhon*. Rządzca prezydujący nazywa się *Landeman* czyli Wóyt, kraj ten w środku między Francją, Niemcami i Włochami.

13mo. KRÓLESTWO WĘGIERSKIE z Galicyą, gdzie Miasta Stołeczne w Węgrzech jest *Ofen* czyli *Buda*, w Galicyi *Lwów*. Państwa te należą do Cesarza Austryackiego i graniczą z Niemcami, Turcyą, Rosyą i Polską.

14mo. KRÓLESTWO POLSKIE, gdzie Miasto Stołeczne *Warszawa*.—Rzeki *Wista*, *Bug*,

Narew i *Warta*, graniczy z Rosyją, Prussami i Gallicyą, należy do Cesarza Rosyjskiego.

15mo. RZECZ-POSPOLITA czyli Miasto Wolne *Kraków* między Gallicyą i Polską.

Europa będąc oblaną z północy Oceanem północnym i Lodowatym, a na zachód Oceanem Atlantyckim, ma jeszcze wewnątrz inne Morza, które bądź głównych Oceanów są odnogami, bądź z niemi się łączą; i tak:

Morze Białe na północ Rosyi jest iakby odnogą morza lodowatego.

Morze Skandynawii czyli *Deukaledonii* czyli *Sarmackie*, które północne brzegi Norwegii i Szkocyi oblewa, jest częścią Oceanu północnego.

Morze Niemieckie czyli *północne*, jest to które przypiera do brzegów Niemiec, między Danią, Hollandyą, Anglią i Norwegią, jest częścią Oceanu Atlantyckiego z którym się łączy *Cieśniną Kaletańską*. (*Pas de Calais*).

Morze Baltyckie, zachodnim zwane, między Danią, Szwecyą, Prussami i Rosyją, łączy się z Morzem Niemieckim, przez

Golf nazwany *Skagerrak* i *Kategat*, i *Cieśniną Sund*, a rozciągając się ku stronie północno-wschodniéy, dzieli się na dwie odnogi, z tych jedna *Botnicką*, druga *Finnicką* nazywa się.

Morze Sroziemne na południe Europy, jest częścią Oceanu Atlantyckiego, z którym się łączy *Cieśniną Gibraltarską*, a rozlewając się ku północy i wschodowi, formuje, między Włochami a Turcyą *Morze Adryatyckie* czyli *Golf Wenecki*, a między Turcyą Europeyską i Turcyą Azjatycką *Archipelag* czyli *Morze Egejskie*.— To *Morze Archipelagu* *Cieśniną Dardanelską* łączy się z *Morzem Marmora*, a to, *Cieśninę Konstantynopolitańską* z *Morzem Czarnym*, to zaś *Cieśniną Kaffa*, z *Morzem Azowskim*, które to Morza są granicą południowo-wschodnią Europy oddzielającą od Azji.

Europa ma różne pasma Gór, iako to: *Pirenejskie* między Hiszpanią i Francyą.

Sierra Morena wewnątrz Hiszpanii.

Alpy, a z tych najwyższa *Montblanc* między Francyą, Włochami i Szwojcareyą.

Ceweńskie i Awernackie, wewnątrz Francyi.

Apeninu wewnątrz Włoch.

Jura wewnątrz Szwajcaryi i od Francyi.

Tyrolskie i Olbrzymie między Niemcami a Włochami.

Harc wewnątrz Niemiec.

Karpaty między Węgrami, Polską i Galicyą.

Balkan wewnątrz Turcyi (Hamur)

Ofrynskie między Szwecyą i Norwegią.

Uralskie czyli *Ryfeyskie* oddzielające na wschodzie Europę od Azji.

Przylądki i Kapy w Europie są te znaczniejsze:

Kap S. Wincentego w Portugalii.

Kap Finisterre w Hiszpanii.

Kap Matapan w Turcyi, w Morei.

Kap Nord na północ Norwegii ieden, a drugi na północ Islandyi.

Jeziora najznakomitsze są:

Genewskie i *Bodeńskie* dawniey Konstancyańskim zwane, w Szwajcaryi.

La-

Zagomagiore we Włoszech.

Czernickie w Niemczech.

Gopło w Polsee.

Ladoga i *Onega* w Rossyi.

WYSPY ODDZIELNE.

Wyspy *Jońskie* przy brzegach Turcyi między któremi znaczniejsza iest *Korfu*.

Wyspa *Malta* na Morzu Srodziemném.

Wyspy *Candia*, *Paros* i *Lemnos* na Archipelagu.

Wyspy *Maiorka*, *Minorka* przy Hiszpanii.

Wyspy *Zelandya*, *Gotlandya* na Morzu Bałtyckim.

Wyspy *Szkockie* na Oceanie północnym.

Wyspy *Nowa Zemla* i *Spicberg* na Morzu lodowatém.

Europa będąc tak rozległą i tylo ludami zamieszkałą których w ogóle 180,000,000 liczą, mieścić w sobie musi nie tylko rozmaite języki, ale i różne religie, z tych głównemi są: język Francuzki, Niemiecki,

Włoski, Słowiański, Węgierski, Grecki, Turecki i Żydowski, które w iednych kraiach czysto, w innych zmięszane lub zmienione są używanemi. — Religie zaś są: Chrześcijańsko-Katolicka, Chrześcijańsko-Reformowana, Chrześcijańsko-Grecka, Machometañska, Żydowska i Pogańska.

Narody w Europie mieszkające, iako pod strefą umiarkowaną, wszystkie są koloru twarzy białego, a przez pomieszanie się i połączenie wszystkie prawie do siebie podobne. — Turcy tylko i Żydzi przez to iż się z prawa Religii nie łączą z Chrześcianami, mają rysy im właściwe.

II.

o AZYI w OGOLNOŚCI.

Azya na *Połnoc* oblana iest morzem lodowatym, na *Wschód* Oceanem Wschodnim który ją oddziela od Ameryki, na *Południe* morzem Indyjskim, na *Zachód* graniczy z Europą od której iest oddzielona górami Uralskimi, rzekami Wolgą, Donem, morzem Azowskiem, morzem Czarnem, Archipelagiem, częścią morza Sroziemnego po Afrykę, ód której oddzielona iest Morzem Czerwonem.

Azya dzieli się na różne kraie i Państwa z których iedne należą do Państw Europeyskich, inne są sobie udzielne, w innych są Rządy pomieszane, to udzielne, to wolne i niepodległe, to hołdownicze, lub należące do iakiej Monarchyi.

Pospolicie Azya dzieli się podług położenia swego i z natury na trzy części.

I.

POŁNOCNA czyli ROSSYISKA AZYA

Ta od Morza Czarnego i Kaspijskiego aż do Morza lodowatego rozciągając się, zawiera następujące kraje należące do Rosyi.

Ku południowi.

1mo. KAPCZAK gdzie są Królestwa.

a) KAZANU Mias. Stoł. *Kazan* i Mias. *Perma Ufa.*

b) ASTRACHANU Mias. Stoł. *Astrachan.*

c) CZERKASY na małe podzielone Państwo gdzie Miasta *Czerkask*, *Azów.*

d) GEORGIA czyli Gruzynia Mias. Stoł. *Tiflis.*

e) KRAY SZIRWAN z Mias. Stoł. *Derbenz.*

Ku północy.

2do. SYBERYA z Miastami *Tobelsk*, *Irkutsk*, *Ochock*, z półwyspą *Kamszatka*.
Rzeki w tym Kraju są *Oby*, *Jenizéa*, *Lena*, *Don* i *Wolga.*

II.

SREDNIA czyli TATARSKO-CHINSKA AZYA.

zawiera w sobie następujące Państwa.

3to. KRAJE Wolne Kaukazkie do których należy OSSETIA i TURKOMANIA, leżą przy Morzu Czarném i Kaspijskiém.

4to. TARTARYA Wolna w której są kraje DZIAGATAY, TASZKUNA, BUCHARYA, z Mias. Stoł. *Samarkand.*

5to. TARTARIA Chińska. W której są kraje MONGOLIA, TUNGUZYA z Wyspą *Tozka*, kray MANTSCHOU z Miast. Stoł. *Mugden.*

6to. PÓŁWYSPA KOREA udzielne Królestwo z Miastem Stołecznym *Kinkitao.*

7mo. TIBET czyli TANGUT należący do N najwyższej głowy Religii Indyjskiej DALAI-LAMA z Miast. Stoł. *Dassa.*

8vo. KRAY NEPAL hołdujący Chinom.

9uo. CESARSTWO CHINY gdzie Miast. Stoł. *Peking*, miasta znaczne, *Nanking*, *Kanton* rzeki *Hoang* i *Kiang*, do Chin należy Półwyspa *Macao* i Wyspa *Formoza*

Państwo to, od Wschodu i południa oblane Oceanem Wschodnim i morzem Indyjskim, graniczy lądem z Tartaryą i Tybetem.

10mo. CESARSTWO JAPONIA; składa się z wielu bardzo Wysp z których najznaczniejsza jest NIPON z Miasto Stoł. *Jedelo*.

III.

POŁUDNIOWA AZYA.

Zawiera w sobie

11mo. TURCYJA AZYATYCKĄ złożoną z następujących krajów.

- a) NATOLIA, dawniej Azja mniejsza czyli Lewant z Miast. Stoł. *Kutaja*, Miastem *Smirna*, Portem, *Trebisond*, i z Wyspami *Cypr*, *Rhodus*, *Samos*.
- b) GEORGIA Turecka z Miast. Stoł. *Akaleyke*.
- c) ARMENIA z Miast. Stołecznem *Erzerum*.
- d) MEZOPOTANJA z Miast. Stoł. *Diarbule*.
- e) KURDISTAN z Miast. Stoł. *Bagdad* i *Bassora*.

12mo. SYRYA z PALESTYJĄ w pierwszej są Miasto *Alep*, *Damaszek*, w drugiej Miasto *Jeruzalem*, gdzie jest Grób Chrystusa Pana, i wieś *Betlehem* gdzie się Chrystus narodził.

Rzeki w tych krajach są *Tygris* w Armenii *Jordan* w Palestynie.

Kraj ten należy do Turcyi.

13mo. ARABIA z Miastem *Mekka*, miejscem urodzenia Machometa, *Medina* gdzie jest Grób Machometa; rzeka wielka *Eufrat*. Kraj ten ma na północ Syryją, i Palestynę, na Zachód Afrykę łącząc się z nią między morzem *Sues* na Wschód, i południe Odnogi Morza Indyjskiego.

14mo. PERSYA Królestwo gdzie Miast. Stoł. *Jspahan* rzeki *Sind* i *Kur*; graniczy z Rosyją Turcyją, Tartaryą Wolną, i morzem Indyjskim.

15mo. INDYE WSCHODNIE z tej strony rzeki Gangesu zwykle zwane HINDOSTAN zawierają w sobie.

- a) Kraje udzielne Wielkiego Mogola czyli kraj SZEIKÓW gdzie Miasto Stołeczne *Lahore*.

- b) Kray udzielny MORATÓW gdzie Miasta *Punah* i *Nakbur*.
- c) Xięstwo GHORKA nad Gangesem.
- d) Kray BENGULA gdzie Miasto Stoł. *Colcotta*.
- e) Brzeg *Wschodni* czyli Brzeg KORO-MANDELU gdzie są posiadłości i Miasta *Madras*, *Pontiszeri*, *Tranquebar*.
- f) Brzeg *Zachodni* czyli MALABAR gdzie są posiadłości i Miasta *Bombay*, *Goa*, *Kalikut*, i *Cochin*.
- g) Państwo MYSSORE z Miast. Stoł. *Seringapatam*.
- h) Państwo GOLLCONDA z Miast. Stoł. *Gollconda* i inne posiadłości mniejsze, bądź udzielne, bądź do Państw Europejskich a szczególniej do kompanii *Wschodnio-Indyjskiej* należące. Rzeki w tych krajach są *Indus* od której *Indya* nazwisko bierze, i *Ganges*.
- 16mo. POZAIINDYJĘ czyli *Wschodnia* część *Indyi* z drugiey strony rzeki *Ganges* zawiera następujące kraie:
- a) Państwo BIRMAN z Krajami i Miastami *Awa*, *Pegu*, *Arakan*.

- a) KRÓLESTWO SIAM gdzie Miast. Stoł. *Szugia*.
- c) Państwo MALAKA z innemi na tey pół-wyspie drobnemi Państwami.
- d) CESARSTWO TUNKIN z krajami *Cochin-china*, *Camboja* gdzie Miasto Stoł. *Bakkingh*.

Obie te części *Indyi Wschodnich* graniczą od północy z *Persyą* *Tibetem* i *Chinami*, a oblane są z trzech stron morzem *Indyjskim*.

17mo. WYSPY WŚCHODNIO INDYJSKIE:

- a) Wyspy *Lokadiwijskie*, i *Maldivskie*.
- b) Wyspa *Ceylan*.
- c) Wyspy *Adamańskie* i *Nicobarskie*.
- d) Wyspy *Sundyjskie* iako to: *Sumatra*, *Jawa*, *Borneo* i *Celebes*.
- e) Wyspy *Molukskie*.
- f) Wyspa udzielna *Mindanao*.
- g) Wyspy *Filipińskie*.
- h) Wyspy *Karoliny*.
- i) Wyspy *Maryany* czyli *Rozbóynicze*.
- ł) Wyspy *Kurylskie* między *Japonią* a *Kamszatką*.

Azja będąc oblaną na południe Morzem Indyjskiem ma przeto różne jego odnogi, które biorąc nazwiiska od krajow iakich się dotykają formują morza następujące:

Morze Czerwone czyli *Golf Arabski* między Azją i Afryką złączone z morzem Indyjskim Cieśniną *Babelmandeb*.

Morze albo *Golf Perski* złączony jest z morzem Indyjskiem Cieśniną *Ormus*.

Morze Chinskie z odnogami *Siamską* i *Kochinchińską*, jest odnogą wielkiego Oceanu Wschodniego, oblewającego Wschód Azji, a łączącego się z morzem Indyjskiem Cieśninami *Malaka* i *Sund*.

Morze Japońskie łączy się z Oceanem Wschodnim Cieśniną *Sangar*.

Morze Ochockie jest odnogą Oceanu Wschodniego.

Morze Kamtszatskie jest częścią Oceanu Lodowatego który się przezeń łączy z Oceanem spokojnym.

Na północy będąc Azja oblaną mo-

rzem lodowatem które oblewa razem północne brzegi Europy i Ameryki jest oddzieloną od Nowey Zemli Cieśniną *Wai-gatz*, a od Ameryki Cieśniną *Bering*.

Przytem morza *Czarne* i morze *Azowskie* od Europy oddzielające.

Pasma *Gór* najwyższych prawie na Ziemi, przeryniają Azją w różnych miejscach;

Gory Uralskie oddzielają Azją od Europy na północy.

Kaukazkie w krajach między morzem Czarnem a morzem Kaspijskiem.

Taurus, Olymp w Turcyi Azyatyckiej Persyi, Tibecie.

Bagdoola, Imaus w Tartaryi wolnéy.

Kantais i *Hindu* na północ Indyi i w Tibecie gdzie najwyższe są góry, a między niemi góra *Szumulari*.

Gates w Hindostanie.

Liban, Sinaj, Horeb, w Syrii i Palestynie.

Arakańskie w Pozajndyi.

Góra *S. Adama* na Wyspie Ceylan.

Przylądki i Kapy znaczniejsze są:

Kap Komorin przy brzegu Malabaru.

Kap Czuktczoinos na brzegu Syberyi

Wschodnio Północnym, w kraiu Czuktzów.

Kap Oriental nad Cieśniną Waygatz

Jeziora nayznakomitsze są:

Morze *Kaspyskie* położone w środku lądu na północ Persyi, niezmiernie głębokie.

Morze *Martwe* leży w Palestynie.

Aral w Turkomanii.

Baykal w Syberyi.

Balhas w Tataryi Wolnéy.

W średniej Azji są wielkie pustynie i stepy zaczynające się w Syrii, a ciągnące się wzdłuż Tataryi ku Północy, iako też i wielkie stepy Arabskie.

Azja tak rozległa zamieszкана iest różnemi Narodami, które swój język, swoją Religiją i swoje zwyczaje właściwe mają, kształtem i kolorem od siebie się różnią. Z tych iednak główniejsze Szczepy są: *Kaukazkie* ludzi białych i pięknych. *Tatarski*, *Arabski*, *Kalmucki*, *Chiński*, *Indyjski* i *Północny*.

Języki które po większey części są w tych kraiach używane, iest Grecki, Arabski, Tatarski i Chiński, oprócz Rosyjskiego Tureckiego i innych Europejskich w osadach używanych. Ludność iéy do 600,000,000. dochodzi.

Religie oprócz Chrześcijańskiéy przez Osady Europejskie używaney, powszechnie wyznawane są Machometańska, Indyjska i Pogańska.

Rząd w całej Azji prawie iest Despotyczny.

III.

o AFRYCE w OGOLNOŚCI.

Afryka graniczy na *Północ* z Europą od której oddzielona jest morzem Środiemnym, na *Wschód* z Azyą od której chociaż jest oddzielona morzem Czerwonem i Indyjskiem łączy się przecież z nią Isthmem czyli Międzymorzem *Suez*, na *południe* oblana jest Oceanem południowym, którego część dotykająca się brzegów Afryki, nazwana jest morzem Murzyńskim, a na *Zachód* oblana Oceanem Atlantyckim czyli zachodnim który ją od Ameryki oddziela.

Afryka podług położenia swego dzieli się na:

I.

AFRYKĘ PÓŁNOCNĄ
w której następujące są kraie:

Imo. BARBARIA zawierająca w sobie:

a) Cesarstwo FEZ i MAROKO z miastami

też Imienia, dawniej kraj ten nazywał się Maurytanią.

b) Państwa *Algier*, *Tunis*, i *Tripolis* stanowiące dawniej kraj zwany Numidią.

c) Pustynia *Biledulgerid* czyli kraj Daktylowy.

2do. Wielką pustynią SACHARA.

3tio. EGIPT z miast. Stoł. *Kairo*, rzeka w nim wielka jest *Nil*, Port *Suez*, kraj ten należy teraz do Turcyi, tak jak cała ta część Afryki.

II.

AFRYKA ŚREDNIA

aż po Równik (*Equator*) zawierająca w sobie napujące Państwa:

4to. NUBIA czyli Etyopia dolna na małe podzielona prowincye, *Dungala*, *Senar*, *Dekin*, *Darfur*

5to. ABISSINIA (*Habesz*) czyli Etiopia górna, miasto Stoł. *Gondar* Król zowie się *Wielki Negusz*.

6to. BRZEGI *Adel* i *Ajan*.

7mo. NIGRYCYA czyli *Sudan* z państwami *Burnu*

Burnu Afnu, i *Tombuktu* Ojczyzna prawdziwych Murzynów czyli Negrów, rzeka w niej jest *Niger* inaczey *Guin* albo *Joliba* zwany.

8vo. SENEGAMBIA czyli zachodnia Nigrycyja z Państwami *Mandygo*, *Jalef*, *Bondu*, Rzeki w tem kraju są: *Senegal*, *Gambia*, i *S. Domingo*.

9no. GWINEA wyższa której środek nieznan tylko brzegi.

a). Brzeg *Sierra Leona* z Państwem *Mitomko*.

b). Brzeg *Pieprzowy* z Państwem *Sanguin*.

c). Brzeg *Zębi* z Państwem *Druin*.

d). Brzeg *Złoty* z Państwem *Aziant*.

e). Brzeg *Niewolniczy* z Państwem *Benin*.

Na brzegach tych Europejczycy mają swoje różne osady.— Rzeki znaczniejsze są *Formoza*, *Coanza* i *Gabon*

III.

AFRYKA POŁUDNIOWA

Od Równika zaczynająca się, zawiera w sobie:

10mo. KRAJ KONGO czyli Gwineę niższą z Państwami *Loango*, *Kakongo*, *Ango-*

la, *Matomba* i *Benguela*, rzeka iest *Zaira*.

11mo. *KAFRERIA* średnią część Afryki południowej zajmująca, wewnątrz nieznaną, oprócz pobrzeżnych krajów: *Mataman*, *Schaggar*, *Monemugi* i *Micoco*.

12mo. BRZEG WSCHODNI gdzie są kraje *Zanguebar*, *Mozambick*, *Monomotapa*, rzeka znaczniejsza *Cuamo*.

13mo. Przybrzeże *Lagoa*.

14mo. KRAY *HOTTENTOTOW* w którym iest przylądek czyli *Cap dobréj Nadziei*, z posadą na nim *Angielską* zwaną *Cap-land*.

IV.

WYSPY AFRYKAŃSKIE.

Na Wschodzie.

- a). Wyspa *Madagaskar* oddzielna.
- b). Wyspy *Maskarewskie* iako to: *Isle de France* i *Isle de Bourbon* czyli *Reunion*.
- c). Wyspy *Komoryyskie*.

d). Wyspy *Mahe* czyli *Schobles*.

e). Wyspy *Amiranty*.

Na Zachodzie.

f). Wyspa *S. Heleny* gdzie iest *NAPOLÉON BONAPARTE*.

g). Wyspy *Wniebowstąpienia* (*Ascension*).

h). Wyspy *Gwineyskie* iako *S. Tomas* i *Xiążęca*.

i). Wyspy *Przylądku Zielonego* (*Cap Verd*) gdzie najznaczniejsza iest *S. Jago*.

k). Wyspy *Kanaryyskie* w których najznaczniejsza iest *Teneryffa* na której góra ognista *Pic*.

l). Wyspa oddzielna *Madera*.

m). Wyspy *Azorskie*.

Afryka będąc oblaną na około prawie morzami, ma przeto rozmaite iego odnogi, nazwisko biorące od krajów do iakich się przytykają, i tak:

Morze Syrtyjskie iest *Odnogą Morza Śroziemnego*, które się łączy z *Oceanem Atlantyckim*, *Ciesniną Gibraltarską*.

Morze Guinejskie jest tylko częścią Oceanu Atlantyckiego przy brzegach Gwinei.

Morze Ethiopskie jest częścią południową Oceanu Atlantyckiego oblewającego brzegi południowej Afryki, które się łączy z Oceanem Indyjskim przez kanał *Mozambicki* między Wyspą Madagaskar i brzegiem wschodnim Afryki leżący, a Ocean Indyjski łączy się z *Morzem Czernym* który jest jego odnogą, Cieśniną *Babelmandeb*.

Jeziora znakomitsze są:

Moeris w Egipcie.

Dembea w Abissynii.

Fetre w Nigrycyi.

Morawi w Senegambii.

Pasma Gór przerzynają Afrykę w różnych i jej częściach, i wszystkie prawie kraje są górzyste. — Najznaczniejsze jednak pasma Gór są następujące:

Na północy są Góry *Atlas* w całej Barbaryi. —

W środku Afryki Góry *Xiężycowe* które od brzegu Sierra, Leona środkiem Ni-

grycyi idą aż do brzegu *Adel*, a potem przez *Abissynią* i *Nubią* ku północy się ciągną.

Góry *Lupata* wzdłuż całego Brzegu Wschodniego ku południowi, a

Góry *Kongo* wzdłuż brzegu zachodniego również ku południowi się ciągną, i przy *Kapie Dobréj Nadziei* się stykają.

Przylądki i Kapv znaczniejszy są:

Kap Dobréj Nadziei na samym południu w kraju *Hottentotów*.

Kap Nego w kraju *Kongo*.

Kap Północny i *Kap trzech Wież* w *Gwinei*.

Kap Zielony w *Senegambii*.

Kap Biały w Państwie *Maroko*.

Kap Delgeda w kraju *Zanguebar*.

Kap Gwadarfai przy Brzegu *Adel*.

Afryka iako najgorętsza część ziemi i niezmiernemi piaszczystymi okryta Stepami, oraz niedostępnymi przerzyna na górami, dotąd nie jest dostatecznie zwiedzioną i opisaną, szczególniej wewnątrz Nigrycyi i *Kafreryi*.

Narody w niej rozmaite mieszkają, z których właściwie *Negry* czyli *Murzyni*, *Maury*, *Kaffry*, *Hottentoci* i *Egipcyanie*

są pierwotnemi częścią téj świata mieszkańcami, Turcy zaś Arabowie i Europejczycy są tylko przychodniemi; dla tego téż różnią się i kształtem i kolorem od właściwych kraiovców; są bowiem mniéj więcéy ogorzeli, gdy kraiovcy są mniéj więcéy czarni lub żółto-brunatnego koloru.— A iak narody tak i języki są również rozmaite.

Ludność Afryki dotąd na 100,000,000 tylko rachują.

Religie oprócz Chrześcijańskiéj przez osoby Europejskie wprowadzonéj, powszechne są w Afryce, Machomatańska i Pogańska.

Rząd w krajach do Turcyi należących i do Państw Europejskich iest Rząd Monarchiczny; w tych zaś które własnych Panów mają iest despotyczny; w pustyniach zaś każda familia lub horda ma swego Rządcę czyli Starszego.

IV

o AMERYCE w OGÓLNOŚCI

Ameryka na drugim półserzu Ziemi na przeciw Azji położona, ograniczona iest na *Północ* Oceanem lodowatym czyli północnym, na *Wschód* Oceanem Atlantyckim który ją oddziela od Europy i od Afryki, na *Południe* Oceanem południowym, a na *Zachód* Oceanem spokojnym czyli wschodnim, który ją oddziela od Azji.

Ponieważ około Cyркуła Bieguna północnego schodzą się przy brzegach lodowatego Morza granice Europy, Azji, i Ameryki, ta więc oddzielona iest od Europy Wyspami *Spitzberg*, i *Islandyą* a od Azji cieśniną *Böering* (a).

Pospolicie Ameryka dzieli się podług położenia swego na trzy części.

(a) Zobacz na Mappie świata na półkolu północnym.

I.

AMEERYKA PÓŁNOCNA;

Od morza lodowatego, aż ku Równikowi prawie rozciągająca się następujące w sobie zawiera Kraie:

1mo. GROENLANDYA między Morzem północnym a odnogą Bafinską położona, naydaléy ku biegunowi północnemu posuniona.

2do. LABRADOR na wschodniéy stronie Ameryki przy odnodze Hudsonskiéy-wraz z Kraiem *Nowy Wallsi* po drugiey stronie teyże odnogi leżącym.

3tio. CANADA zawierająca w sobie.

a) *Angielską Canadę* stykającą się z krajem Labrador i odnogą Hudson z miast. Stoł. *Quebeck*, Wyspami na północnéy części Oceanu *Attańtyckiego Newfoundland*. (Ziemia nowa) *Terra nova*) *Nowa Szkocya*; *Nowy Brunswik* i *Bermudy*: rzeka w tym kraju nayznaczniejsza jest *Niagara* i *S. Wawrzeńca*, czyli *Cataragni*.

b) *Wolna Canada* od odnogi Hudson aż do brzegów zachodnio-północnych rozciągająca się całej prawie środek północnéy Ameryki zajmująca, osiadła kraiovcami, Amerykanami których pospolicie *Indyanami* zowią, ludem ieszcze dzikim, na różne podzielonym hordy—w której nad samym tylko zachodnim brzegiem są niektóre Osady Rosyjskie i Angielskie—Kray ten oddziela się od *Syberyi* morzem *Kamszatskim* i *Ciaśnią Boring*.

Rzeki w nim są: *Missisipi*, *Oregal*, *Missouri*, do niey należą Wyspy *Lisie* czyli *Katarzynki*.

4to. STANY *ziednoczone* AMERYKI PÓŁNOCNEJ zawierają w sobie 19 prowincyi i 6. *Territorii* z których znaczniejsze są:

a) *PENSYLWANIA* z Miast. Stoł. *Philadelphia*.

b) *MASSASUCHETBAY* z Miast. Stoł. *Boston*

c) *NEUJORCK* z Miast. Stot. *Neuijorck*.

d) *RHADEISLAND* z Miast. Stoł. *Providence*.

- e) CONNCTICUT z Miast. Stoł. *Harfford.*
i Miasto *Nowy Londyn.*
- f) MARYLAND z Mast. Stoł. *Baltimore*
W téy prowincyi leży Powiat *COLUM-*
BIA w którym iest Miasta *Wassyug*
thon Stolica Kongressu naywyższego
Stanu ziednoczonych.
- g) VIRGINIA z Miast. Stoł. *Richemond.*
- h) CAROLINA z Miast. Stoł. *Charlestown*
- i) LOUISIANA z Miast. Stoł. *Nowy Ma-*
drit
- k) GEORGIA z Miast. Stoł. *Savannah.*
- l) FLORIDA z Miast. Stoł. *Saint Augustin.*

Cała część północna Stanów z iedno-
czonych łączy się z Kanadą i zamieszkała
iest przez Krajowców Indyan. — Rzeki są:
Missisipi, Ohio, Delavare i Missouri.

Państwo to ma od północy Kanadę, od
Wschodu Ocean Atlantycki, od *południa*
odnogę Meksykańską i Wyspy Indyi Za-
chodnich, od *Zachodu* Meksyk.

- 5to. MEXYK podzielony na dwie części:
a) NOWY MEXYK z *Nową Nawarrą* i Pół-
wyspą *Kalifornią* — w kraju tym z

Miast. Stoł. *Santa-fe* rzeki — *Rzeka*
północna i rzeka *S. Marka.*

- b) STARY MEXYK, czyli Nowa Hisz-
pania z Prowincją *GUATIMALA*, w
którym Mast. Stoł. *Mexiko* rzeki *S.*
Jago i *Rio de las palmas.*

Vice-Królestwo to należy do Hisz-
panów położone iest na *Zachodniej* stro-
nie Ameryki z której ma Ocean Spokoy-
ny, na *południe* ma między morze *Daryg*
łączące go z Ameryką południową, na
Wschód Odnogę Meksykańską, i ziednoczo-
ne Stany, na *Północ* Kanadę Wolną.

II.

AMERYKA POŁUDNIOWA

zawiera w sobie:

- 6to. Vice-Królestwo NOWEY GRENADY
złożone:
- a) z Prowincyi *TERRA FIRMA* z Miast.
Stoł. *Panama.*
- b) Nowa GRENADA z Miast. Stoł. *San-*
ta Fé di Bogoda.
- c) z Nowey *ANDALUZYI* czyli części *Gu-*
jauny z Miastem *S. Thomas.*

d) Fowiatu CARACCAS z Miast. Stoł. *Venezuela*.

Z Prowincyi *Quito* z Miast. Stoł. *Quito* do którój należą Wyspy *Zółwie* czyli *Gallopagas* na Oceanie spokojnym będące.

Rzeki w tym kraju są: *Orinoko* i *Rio Negro*.

7mo. VICE-KROLESTWO PERU złożone

a) z Prowincyi LIMA z Miast. Stoł. *Lima* i Miastem *Cusko*.

b) z Prowincyi CHILI z Miast. Stoł. *S. Jago*. Rzeka *Maranon* czyli *Amazonka* rzeka.

8vo. VICE-KROLESTWO RIO de la PLATA złożone:

a) z prowincyi PARAGUAY z Miast. Stoł. *Buenos Ayres*.

b) z prowincyi TUKUMAN z Miast. Stoł. *Cordoba*.

c) z Części południowej PERU z Miast. Stoł. *Potosi*. Rzeka w tym kraju iest *Rio de la Plata*.

Te trzy Vice-Królestwa należą do Hiszpanii i ciągnąc się od Zachodu wzdłuż Oceanu spokojnego mają na Południe Pa-

tagonią; na *Wschod* Brezylią i Gujanę, na *Północ* morze Karaibskie, Wyspy Indyi Zachodnich i Meksyk z którym się łączą Istmem *Daryi* należącym do *Terra firma*.

9no. PATAGONIA czyli MAGIELLANIA od Ferdynanda Magielana który ją odkrył nazwana, mało zamieszkała, iest to Półwyspa.

10mo. TERRA DEL FOEGO (Ziemia Ognista) Od Wulkanów wybuchających Ogień wśród sniegu i lodu iakiem są pokryte nazwana, od Patagonii Ciesniną Magiellańską oddzielona, wraz z Wyspami *Falklands* inaczey *Malwiny* zwanemi.

11mo. Daley ku Biegunowi południowemu są wcale już niezamieszkałe Wyspy i Krainy *Georgia* południowa, *Kray Sandwich* Wyspy *Saunderskie* i *Gromniczne* wiecznie lodem okryte.

12mo. BREZYLIA czyli *Ameryka Portugalska* z Miastem Stoł. *Rio Janeiro*, rzeka w nim iest *Amazonka* czyli *Maranon* największa rzeka w świecie; *Kray* ten należy do Portugalczyków.

13mo. GUJANNA podzielona na różne części z których jedna należy do Hiszpanów do Vice-Królestwa Nawary już pod nazwiskiem nowej Andaluzji wspomniona.

- a) Część czyli posiadłość francuzka z Miast. Stoł. *Cavenne*.
- b) Posiadłość Hollenderska SURINAM z Miastem *Paramoribo*.
- c) Posiadłość Anglików *Demerari*.
- d) Gujanna Wolna przez Indyjan wolnych osiadła, środek kraju zajmująca.

III.

INDYE ZACHODNIE

czyli Środkowe Amerykańskie Wyspy; między dwoma wielkimi lądami Ameryki Położone, składają się:

- A) z Wysp WIELKIE ANTYLSKIE zwanych między którymi są: *Kuba, Jamaika, Portorico, i Haity, czyli Saint Domingo*.
- B) z Wyspy KARAIBÓW czyli Małe Antylskie zwanych, między które-

mi znaczniejsze. *Guadalupa, Antigoa, Martinique, Trinitat i Tabago*.

C) z Wysp LUKAYSKICH czyli *Bahama* gdzie znaczniejsza jest: *Guanakani*

Ameryka ze wszystkich stron oblana Oceanami ma w sobie jeszcze Morza, raczy wielkie tylko odnogi jako to:

Bafinsbay jest odnogą Morza północnego połączone przez Cieśniny *Davis i Bafin*.

Hudsonsbay jest odnogą Oceanu Atlantyckiego i północnego złączoną zniezmi Cieśniną *Hudson*.

Odnoga *S Wawrzeńca* przy Labradorze i Canadzie jest częścią Oceanu Atlantyckiego.

MORZE *Coraibskie* i Odnogą *Maxykańską* są częścią Oceanu Atlantyckiego który oblewając brzegi Brezylji i Patagonii, łączy się z Oceanem południowym, oblewającym ostatnie brzegi południowej Ameryki, i z Oceanem Zachodnim czyli spokojnym *Cieśniną Magielańską*.

MORZE purpurowe między Kalifornią i Nową Nawarrą, jest odnogą Oceanu spokojnego który się łączy z Oceanem północnym przez Morze Kamtszatskie do którego wpływa między Wyspami *Lisiemi* i Archipelagiem Katarzyny.

Jeziora znaczniejsze są:

W AMERYCE północnej Jezioro *Niewolnicze* (Sclavensec) *Alapeskow*, *Winnipeg*, Jezioro *Wyzsze*, (Obersee) *Mishingan*, *Huron*, *Antario* i *Erie*.

W AMERYCE południowej Jeziora *Parime* w Nowej Andaluzji, i *Fiticeaca* w Peru.—

GORY w Ameryce są największymi górami w świecie. Pasma *Cordierow* czyli *Antis* od Między Morze Daria, przerywa Amerykę południową, i wnim najwyższa jest na całym świecie góra *Kimbarazzo*.—Toż samo pasmo ciągnie się w Północny Ameryce, i robi różne Odnogi jako to: *Appalachen* i *Sirra Madre*.

Przylądki i *Kapy* najznaczniejsze są:

Kap *Breton* w Canadzie.

Kap. *Forewell* w Grönlandii.

Kap. *Horn* na Wyspie *Ognistey*.

Ameryka po większą Część zamieszkała jest Europejskimi Narodami, które po wytopieniu krajowych Mieszkańców tamże osiadli. Najwięcej Hiszpanie, Portugalczycy i Anglicy, zaludniają kraje przez siebie posiadane.—Oprócz tych są *Negrowie* których Europejczycy do robot i pracy sprowadzili *Rodowici* zaś krajowi Mieszkańcy *Indyanami* zwani są, pospolicie koloru miedzianego lub oliwkowego, dzielą się na rozmaite Szczepy podług kraju w jakim żyją i tak są: *Grönlandczykowie*, *Huronowie*, *Eskimos*, *Jrokiarzy*, *Karajby*, *Patagony* i inne.

W Ameryce dotąd 80,000,000. ludności rachowano, ale ta się coraz powiększa

Religie są: Chrześcijańska w Osadach Europejskich, a Pogańska u *Indyan*.

Rząd w Państwach do Europy na

leżących jest Monarchiczny, — Wstanach, zjednoczonych Republikański, — a między wolnymi Indyaninami, głowa familii jest *Kacykiem* lub *Rządzą*.

V.

o AUSTRALII i POLINEZYI

czyli

o INDYACH POŁUDNIOWYCH (a):

Część ta świata, podróżami Kooka i innych sławnych Morskich Żeglarzy odkryta, z Wysp różney wielkości składająca się, leży na Oceanie Spokojnym czyli Wschodnim, w południowym półsferzu, między Azyą i Ameryką; obeymuie ona w sobie następujące Wyspy:

1mo. NOWA HOLLANDYA obszerniejsza! od Europy, ma na brzegu wschodnim Osady Angielskie *Sydney*, *Port-Jackson*, *Botany-Bey*, i inne, na brzegu południowym *Kray Nuyt*, na brzegu zachodnim *Kray Wits*, na północnym *Kray Diemen* i *Carpentary*, wraz z odnogą tego nazwiska. W środku jest jeszcze dobrze nieznaną. — Mieszkańcy tego kraiu są gatunku Ne-

(a) Kraje te nazywają teraz OCEANIA.

- grów ale czarniejszych jeszcze, *Papous* zwanych. — Do niego należy Wyspa na południu leżąca, małą Cieśniną oddzielona kraiem *Van Diemen* zwana, i urodzajna Wyspa *Norfolk* na wschodzie położona.
- 2do. NOWA GWIANE ku północy Nowej Hollandyi iedna z nayobszerniejszych Wysp Swiata Papuanami zaludniona.
- 3tio. NOWA BRYTANIA wraz z Nową *Islandyą*, Nowym *Hannowerem*, Nową *Georgią*, Wyspami *Admiralskiemi* i innemi, leżą około Nowej Gwinei.
- 4to. KALADONIA z Wyspami *Nowe Hebrydy*, i Wyspami *Królowy Karoliny*, leżą na Wschod Nowej Hollandyi i Nowej Gwinie
- 5tio. NOWA ZELANDIA złożona z dwóch Wysp podzielonych *Cieśniną Cook*, osiadła Papuanami ma wysoką Górę *Pic-Egmond* i leży na Wschodzie ku południowi Nowej Hollandyi.
- 6to. WYSPY PRZYIACIELSKIE osiadłe innym ludem zwanym *Malaje* znaczniejsze z nich *Tafoa*, i *Tongatako*.

- 7mo. WYSPY TOWARZYSKIE wraz z Wyspami *Niższemi* naywiększa z nich *Otaiti*.
- 8vo. WYSPY MARQUESAS na północ Wysp Towarzyskich znaczniejsza z nich *Dominico*.
- 9no. WYSPY ŻEGLARSKIE z Wyspami *Blichon* na północ Wysp przyziacielskich.
- 10mo. WYSPY MALGRAWSKIE, za Równikiem; już na półferzu północnem, niedaleko Wysp *Karoliny* do Azji należących, położone.
- 11mo. WYSPY WIELKONOCNE, rozrzucone na Półferzu północnem nad Wyspami Towarzyskiemi.
- 12mo. WYSPY SANDWICH, na półferzu północnem pod Zwrotnikiem Raka; naybliższe brzegów Ameryki prowincyi *Mexico*, między któremi nayznaczniejsza iest *Owahi* na której Kook w roku 1779 zabity został.

Na tych wszystkich Wyspach oprócz Kolonii Europejskich, mieszkają ludzie jeszcze dzicy, swoiemi właściwemi językami, mówiący, to z rybołostwa, to z owoców, to z uprawy gruntu żyjący.

Natura dla ułatwienia życia tych ludów dała tym Wyspom *Drzewo Chlebowe*, którego frukt wielkie ususzony, służy zamiast Chleba i jest bardzo zdrowym.

Ludność dostatecznie obrachowaną być nie może, kładą ją przecież około 2,000,000. Religia u nich jest pogańska, wszędzie odmienna, tak iak i Rząd na każdéj Wyspie inny.—

KONIEC.

156142